



ПЕДАГОГІЧНА ОСВІТА

УДК 373.2.015.31:159.955-047.44-043.86(045)

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.14178839>

Теоретичні основи розвитку критичного мислення у дітей дошкільного віку

Світлана Бикасова

кандидат педагогічних наук, викладач факультету дошкільної і спеціальної освіти та історії, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, м. Харків, Україна, <https://orcid.org/0009-0008-0485-3533>

Прийнято: 19.10.2024 | Оpubліковано: 29.10.2024

***Анотація.** У статті розглянуто теоретичні основи розвитку критичного мислення у дітей дошкільного віку. У дошкільному віці закладається спеціальні вміння здійснювати самостійну діяльність щодо усвідомлення та аналізу отриманих знань, оволодіння методами критичного мислення і пізнанням. **Метою статті** є теоретичне обґрунтування особливостей розвитку критичного мислення дітей старшого дошкільного віку. **Методи:** порівняння і систематизації для визначення основних підходів до визначення поняття «критичне мислення»; синтезу і аналізу для доведення можливості формування критичного мислення у дітей старшого дошкільного віку. **Результати дослідження.** Проаналізовано сучасні підходи до критичного мислення як комплексу мисленнєвих операцій, що характеризується здатністю людини аналізувати, порівнювати, синтезувати, оцінювати інформацію з будь-яких джерел. Доведено, що з педагогічної точки зору критичне мислення це*



*мислення насамперед самостійне та систематичне, логічне та аргументоване. Характерними ознаками такого типу мислення є індивідуальність та соціальність: кожна думка перевіряється та обґрунтовується тоді, коли нею діляться з іншими. Визначено поняття «критичне мислення» як здатність людини до аргументованої оцінки інформації, що отримується у процесі взаємодії з навколишнім соціальним, природнім середовищем; вміння визначати позитивні та негативні характеристики цього явища а також винаходити засоби більш оптимального розв'язання проблеми. **Висновки.** Підсумовуючи зазначимо, що основними характеристиками критичного мислення дітей старшого дошкільного віку є наступні: прояв наполегливості у вирішенні проблем, вміння вирішувати проблеми, співпрацюючи з іншими дітьми, уміння слухати співрозмовника, здатність розглядати кілька можливостей вирішення будь-якої проблеми, роздуми про свої почуття, думки, застосування своїх знань у різних ситуаціях, прояв допитливості та частого висування «хороших» питань, активне сприйняття інформації.*

***Ключові слова:** критичне мислення, діти дошкільного віку, характеристики, ознаки.*

Theoretical Foundations of Critical Thinking in Preschool Children

Svitlana Bykasova

Candidate of Pedagogical Sciences, lecturer of the Department of Theory and Methodology Preschool Education, Municipal establishment “Kharkiv humanitarian and pedagogical academy” of Kharkiv regional council, Kharkiv, Ukraine,
<https://orcid.org/0009-0008-0485-3533>



***Abstract.** The theoretical bases of critical thinking development in preschool children are considered in this article. In preschool age, special skills to carry out independent activities for the realization and analysis of the acquired knowledge, mastering the methods of critical thinking and cognition are laid.*

Objective of article is theoretical explanation the special aspects of development of critical thinking of senior preschool children.

Methods: comparison and classifying to define the main approaches for definition of “critical thinking”; synthesis and analysis to prove the possibility of forming critical thinking in senior preschool children.

Results of the study. The article analyses modern approaches to critical thinking as a complex of mental operations characterised by the ability of a person to analyse, compare, synthesise, and evaluate information from any source. It is proved that by the pedagogical point of view, critical thinking is, first of all, an independent and systematic, logical and reasoned thinking. The typical signs of this type of thinking are individuality and sociality: every opinion is checked and substantiated when it is shared with others.

The concept of “critical thinking” is as a person’s ability to reasonably assess the information which is as a result of interaction with the surrounding social and natural environment; the ability to identify the positive and negative characteristics of this phenomenon and to find the means for a more optimal solution to the problem.

Conclusions. Summing it up, it should be noted that the main characteristics of critical thinking of senior preschool children are as follows: persistence in solving problems, ability to solve problems by communicating with other children, ability to listen to the other person, ability to consider several possibilities for solving any problem, reflections on their feelings, thoughts, put their knowledge to use in different situations, curiosity and frequent putting “good” questions, active acquiring information.



Keywords: critical thinking, preschool children, characteristics, signs.

Постановка проблеми в загальному вигляді. В умовах розвитку сучасного суспільства розвиток критичного мислення набуває особливого значення у формуванні особистості дитини дошкільного віку, адже забезпечує успішність її діяльності в майбутньому, завдяки формуванню вмій аналізу та рефлексії, прогнозування наслідків власних рішень та відповідати за них, дозволяє забезпечувати діалогічність у процесі взаємодії із оточуючим світом. Велика кількість інформації, яка надходить із різних джерел потребує переосмислення та перевірки на достовірність. Завдяки розвиненому критичному мисленню діти мають можливість відокремити факти від їх інтерпретації, побачити протиріччя. Отже, критичне мислення допоможе дітям під час вибору джерел, на які можна спиратися, робити узагальнення і структурувати інформацію, аргументувати власну позицію та побачити слабкі місця в позиції інших.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку критичного мислення були досліджені як у вітчизняних, так і закордонних наукових розвідках.

Пріоритет у початковій розробці проблеми критичного мислення належить іноземним науковцям та практикакам, серед яких Дж. Дьюї [1], М. Ліпман [4], Р. Паул [3], Ф. Станкато [5], Д. Халперн [2] та ін.

У вітчизняній педагогіці і психології питання критичного мислення розглядали І. Бондарук [8], Т. Волковська [9], О. Грушко [11], О. Компаній [14], О. Пометун [20], С. Терно [24], О. Тягло [25], Н. Харченко [26] та інші.

Окремі аспекти розвитку логічного мислення у дошкільному дитинстві вивчали О. Іванова [13], І. Кузьменко [15], О. Максимова [16], М. Машовець [17], О. Митник [18], Н. Савинова [22], Ю. Семеняко [23] та ін.



Однак, незважаючи на значний інтерес і потребу у вирішенні проблеми розвитку критичного мислення дошкільників, означене завдання вимагає наукової розробки та інноваційних пошуків розв'язання.

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми.

Огляд психолого-педагогічної літератури демонструє, що питання розвитку критичного мислення має значний потенціал у практичному вирішенні питань підготовки людини нової формації. Проте питання розвитку критичного мислення у дітей дошкільного віку не були предметом окремого дослідження, що передбачає аналіз наявної психолого-педагогічної літератури для визначення змісту поняття «критичне мислення дітей дошкільного віку». Тому **метою** нашої наукової розвідки є висвітлення вже існуючих поглядів науковців на поняття «критичне мислення» та теоретичне обґрунтування особливостей розвитку критичного мислення у дітей старшого дошкільного віку. Перспективним вважаємо питання теоретичного обґрунтування практичної реалізації педагогічних умов розвитку критичного мислення дітей старшого дошкільного в освітньому просторі закладу дошкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. *На сучасному етапі розвитку психолого-педагогічної думки з'явилися нові тенденції стосовно передачі знань молодому поколінню. Основний акцент робиться на активізацію пізнавальної діяльності. Для розвитку мислення особливо важливим є формування в особистості спеціальних вмінь здійснювати самостійну діяльність щодо усвідомлення та аналізу отриманих знань, оволодіння методами критичного мислення і пізнавальними вміннями.*

Ще на початку ХХ століття американський психолог Дж. Дьюї (Dewey) наголошував на необхідності формування критичного, рефлексивного мислення учнів, поглиблюючи їх власний досвід. Науковець ототожнював поняття «критичне мислення» та «рефлексивне мислення», характеризуючи їх як



звернення індивіда до свого внутрішнього світу, до свого досвіду мислення, діяльності, переживань, до того, що він бачив, чув, читав, думав, відчував, і до того, як, чому і навіщо він так бачить, робить, думає, відчуває [1].

У подальшому закордонні науковці продовжили вивчати проблему розвитку критичності мислення з таких боків: критичне мислення як використання когнітивних технік або стратегій (Д. Гелперн) [2]; критичне мислення як складне вміння дозволяє правильно вирішувати широке коло практичних проблем у будь-якій професійній діяльності (М. Ліпман) [4]; критичне мислення – це мислення про мислення, коли людина мислить задля вдосконалення свого мислення, мислення, яке викликає самовдосконалення (Г. Пауль) [3]; критичне мислення як формулювання суджень відносно правдивості та реальності заяв або відповідей щодо розв'язання проблем (Ф. Станкато) [5].

В українській дидактиці інтерес до розвитку критичного мислення як освітньої інновації з'явився наприкінці ХХ століття. Як зазначив Н. Харченко «сьогодні очевидно, що критичне мислення означає не негативність суджень або критику, а розумний розгляд різноманітності підходів для винесення обґрунтованих суджень і рішень» [21].

Джерелознавчий аналіз дозволив О. Компаній стверджувати, що у науковій літературі представлена значна кількість дефініцій поняття «критичне мислення». Така множинність пояснюється складністю самого феномену. Зазначимо, що в побутовій мові слово «критичне» асоціюється з негативним ставленням до чогось. Відповідно означеному, для багатьох критичне мислення реалізується на основі суперечки, дискусії, конфлікту. До того ж в поняття «критичне мислення» зв'язано з логічним і творчим мисленням. Так, критичне мислення передбачає певний логічний хід думок, тобто їх порядок. Кожна наступна думка ґрунтується на раніше доведених умовиводах, що дає



можливість пізнати закономірності, передбачити хід подій, пояснити суть явищ, процесів [11, с.15].

Зокрема: представник філософії, О. Тягло, назвав критичне мислення «просунутою сучасною логікою» [20, с. 32]; з погляду психології Л. Терлецька визначає критичне мислення як мислення, яке має такі характеристики, як: глибина (проникливість) мислення; послідовність; самостійність; гнучкість; швидкість; стратегічність [16].

У свою чергу С. Ганаба вважає, що «критичне мислення виявляється у здатності особистості до об'єктивного оцінювання власних думок і прискіпливої перевірки своїх рішень, не піддаватися впливу чужих поглядів, вмінні бачити і враховувати всі аргументи «за» і «проти» тощо. Критичне мислення не зводиться до певного алгоритму та не просякнуте стандартами і стереотипами. XXI ст. дедалі більше вимагає не інтелектуала-ерудита, а особистість, яка вміє вчитися, уникати стереотипів та усталених шаблонів, здатна орієнтуватися в потужних інформаційних потоках. Мінливе сьогодення потребує винахідливого та гнучкого критичного осмислення існуючих завдань і проблем. На зміну людині-інтелектуалу приходять людина-винахідник» [8].

На думку О. Пометун, критичне мислення постає як складне, багатовимірне і багаторівневе явище, особливий тип, спосіб мислення, що є сукупністю розумових стратегій і процедур, опанування якими передбачає вільне використання людиною мисленнєвих операцій високого рівня, застосовуваних для опрацювання інформації, формулювання обґрунтованих висновків і оцінок і прийняття рішень [17].

У дослідженні С. Терно критичне мислення характеризується як здатність використовувати певні прийоми обробки інформації, що дозволяють отримати бажаний результат. До основних рис критичного мислення науковець відносить такі вміння: 1) робити логічні умовиводи; 2) ухвалювати обґрунтовані рішення;



3) давати (оцінку позитивних та негативних рис) як отриманої інформації, так і самого розумового процесу; 4) спрямованість на результат [19, с. 5].

Семеняко Ю. під критичним мисленням розуміє цілеспрямований процес переосмислення отриманої інформації, спираючись на логічні висновки з відомих фактів, а не на емоції та автоматичний або інтуїтивний стиль мислення [18].

Узагальнюючи різні підходи стосовно характеристики особливостей критичного мислення, слід зазначити, що з педагогічної точки зору критичне мислення це мислення насамперед самостійне та систематичне, логічне та аргументоване.

Це мислення забезпечує здатність розуміти взаємозв'язки між ідеями; визначати важливість і актуальність аргументів та ідей; розпізнавати, вибудовувати та оцінювати аргументи; виявляти невідповідності і помилку в умовиводах; підходити до вирішення питань послідовно і систематично; розмірковувати над обґрунтуванням власних передбачень, переконань і цінностей.

Отже, критичне мислення у дослідженні ми визначаємо як здатність людини до аргументованої оцінки інформації, що отримується у процесі взаємодії з навколишнім соціальним, природнім середовищем; вміння визначати позитивні та негативні характеристики цього явища а також винаходити засоби більш оптимального розв'язання проблеми.

У Базовому компоненті дошкільної освіти однією з ключових компетентностей дошкільної освіти є вміння дитини критично мислити разом з уміннями приймати рішення, розв'язувати проблеми та працювати в команді [6].

Як зазначає О. Митник «розвиток критичного мислення у дітей дошкільного віку є актуальною та необхідною складовою сучасної освіти. У сучасному світі, де обсяг інформації постійно зростає, важливо навчити дітей



аналізувати, оцінювати та критично ставитися до отриманої інформації ще з раннього віку. Критичне мислення сприяє формуванню інтелектуальних навичок, необхідних для ефективного навчання та працевлаштування у майбутньому. Крім того, вміння аналізувати інформацію та приймати обґрунтовані рішення розвиває когнітивну сферу дитини та сприяє розвитку її особистості» [14, с.438].

Кузьменко І. дійшла висновку, що мислення дитини старшого дошкільного віку – це процес опосередкованого і узагальненого відображення дійсності, що побудований на основі мисленнєвих дій та операцій і спрямований на пошук та відкриття суттєво нового [12, с.133]

Наочно-образне мислення починає формуватися в дітей віком півтора року й остаточно формується до п'яти. Використовуючи таке мислення, дитина може вирішувати різноманітні завдання з реальними предметами.

Це означає, що дитині у віці чотирьох-п'яти років вже не обов'язково бачити предмет або брати його до рук, щоб відповісти на запитання про неї. Дитина може просто уявити цей предмет. Завдяки тому, що дитина вже здатна робити загальні умовиводи, тобто уявляє у повному обсязі особливості предмета, які мають значення для вирішення завдання, у її свідомості виникають схеми, моделі, завдяки яким дитина спроможна узагальнювати та аналізувати інформацію, яку отримує із зовнішнього світу.

На думку М. Машовець «до кінця дошкільного віку у дітей формуються елементи логічного мислення з опорою на поняття. Поняття формується в тому випадку, коли організовано перехід дитини від зовнішніх орієнтовних дій до дій внутрішнього плану. При цьому зовнішнє середовище заміщується словесним позначенням, що дає можливість переносити дії на різні ситуації. Важливе значення в розвитку мислення дошкільника має знаково-символічна діяльність. Вона дозволяє моделювати й перетворювати об'єктивний світ до внутрішнього



плану свідомості: заміщення, кодування, моделювання, схематизація, узагальнення тощо» [13, с. 15-17].

Ми погоджуємось з І. Кузьменко про те, що теоретичний аналіз формування критичного мислення дітей старшого дошкільного віку треба розглядати з боку системного підходу, що включає характеристики не тільки мислення, критичного мислення, а й врахування психологічних особливостей означеного періоду [12, с.134].

У своїх наукових розвідках з приводу психічних новоутворень дітей дошкільного віку А. Богуш серед багатьох також виокремлює креативність як здібність дитини до творчого розв'язання будь-яких проблем, що виникають у різноманітних життєвих та навчальних ситуаціях; здатність до створення нового оригінального продукту [7].

Виходячи з вищезазначеного, а також спираючись на характеристики пропоновані Дж. Барелем можна виокремити певні якості особистості дитини дошкільного віку, що характеризують розвиток критичного мислення:

- прояв наполегливості у вирішенні проблем (дитина вирішує розумові завдання в увявленні, мислення стає позаситуативним);
- вміння вирішувати проблеми, співпрацюючи з іншими дітьми;
- вміння слухати співрозмовника;
- здатність розглядати кілька можливостей вирішення будь-якої проблеми;
- роздуми про свої почуття, думки (перехід від використання готових зв'язків та відносин до складніших);
- застосування своїх знань у різних ситуаціях (експериментування виникає як спосіб, що допомагає зрозуміти приховані зв'язки та відносини, застосовувати наявні знання, пробувати свої сили);
- прояв допитливості, що вказує схильність до проблемного мислення;
- активне сприйняття інформації.



Стосовно рівня володіння мисленнєвими операціями дітей старшого дошкільного віку Т. Піроженко робить акцент на зрілості узагальнення, гнучкості мислення, усвідомленості мотивації власних дій, доцільності використання наявного досвіду для вирішення життєвих завдань; виявляють високий рівень самостійності в ситуаціях вільного часу, здатність визнавати власні промахи, самому залагоджувати власні прорахунки [15].

На думку О. Грушко, успіх освітнього процесу, спрямованого на розвиток критичного мислення, особливо залежить від атмосфери, яка панує під час роботи з дітьми. Це має бути атмосфера повної довіри, в якій дошкільнят спонукають до висловлювання власної позиції (правильної чи неправильної, але своєї) [9, с.11-13.]. Міркуючи над технологією розвитку критичного мислення, вона пропонує використовувати трифазову модель заняття, яка включає актуалізацію опорних знань, усвідомлення основного змісту та переосмислення отриманої інформації. У праці «Плекаймо критичність мислення» дослідниця визначає показники розвинутого критичного мислення дошкільників: наявність особистих переконань з того чи іншого приводу; автономність думки, її незалежність від думки вихователя; прийняття можливості існування іншої думки [10, с. 11].

На нашу думку навички, необхідні дитини для освоєння критичного мислення включають спостереження, аналіз, інтерпретацію, роздуми, оцінку, умовиводи, пояснення, вирішення проблем і прийняття рішень.

Діти повинні уміти об'єктивно і критично освоювати тему або проблему; визначати різні аргументи на до певного питання; оцінювати точку зору, для визначення рівня її аргументованості; розпізнавати слабкі або негативні боки у доказах або аргументах; звертати увагу на наслідки неправильної аргументації; структуровано обґрунтовувати і підтримувати аргументи; накопичувати знання та досвід спілкування.



Висновки. Таким чином розвиток критичного мислення є необхідною складовою освітнього процесу у закладі дошкільної освіти. Умовою розвитку критичного мислення дітей старшого дошкільного віку є накопичення достатньої кількості знань для здійснення операцій порівняння, аналізу та аргументації проблем, що виникають в освітньому процесі.

Список використаних джерел

1. Dewey John. Edit and with a foreword by Joseph Ratner. New York, 1944. 343 p.
2. Halpern, D. F. (Ed.). Undergraduate Education in Psychology: A Blueprint for the Future of the Discipline. Washington, DC: American Psychological Association Books. 2009.
URL : <https://www.livelib.ru/author/232091-dajana-halpern> (дата звернення 08.10.2024 р.)
3. Hermann Paul. Über Aufgabe und Methode der Geschichtswissenschaften. Berlin und Leipzig, 1920.
4. Lipman M. Thinking in Education. Cambridge, 1991. С. 7–25.
5. Stancato F. Tenure, Academic Freedom and the Teaching of Critical Thinking / F. A. Stancato // College Student Journal. September, 2000.
6. Базовий компонент дошкільної освіти. URL : <https://mon.gov.ua/osvita-2/doshkilna-osvita-2/bazoviy-komponent-doshkilnoi-osviti-v-ukraini> (дата звернення 08.10.2024 р.)
7. Богущ, А. М. Педагогічні виміри Василя Сухомлинського в сучасному освітньому просторі : монографія. Кам'янець-Подільський : «Друкарня «Рута». 2018. 520 с.
8. Ганаба С. «Навчати мисленню»: епістемологічний проект Метью Ліпмана. URL : <https://scholar.google.com.ua/citations?user=tpR5dwwAAAAJ&hl=uk> (дата звернення 08.10.2024 р.)



9. Грушко О. Плекаймо критичність мислення. Дошкільне виховання. 2008. № 6. С.11-13.
10. Грушко О. Плекаймо критичність мислення. Дошкільне виховання. 2009. № 3. С.9-11.
11. Компаній О. Розвиток критичного мислення у школярів початкових класів: з досвіду роботи. *Тенденції розвитку вищої освіти й педагогічної науки. Серія: Педагогічні науки*. Вісник. 2023. № 21 (177). С. 13-20.
12. Кузьменко І. Основи критичного мислення дітей старшого дошкільного віку: сутність феномену, особливості формування. Гуманізація навчально-виховного процесу. 2023, №. 1 (103). С. 129-141.
13. Машовець, М. Про складне – доступно й просто : засвоєння абстрактних математичних понять. Дошкільне виховання. 2000. № 5. С. 15-17
14. Митник О. Я. Розвиток критичного мислення дитини дошкільного віку як засіб становлення особистості діяча. Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»). 2024. № 3(37). С.436-449.
15. Піроженко, Т .О. Прийняття дитиною цінностей: посібник. Київ: Видавничий Дім «Слово». 2018. 232 с.
16. Пометун О. Як розвивати критичне мислення в учнів (з прикладом уроку). URL : <https://nus.org.ua/articles/krytychne-myslennya-2/> (дата звернення 08.10.2024 р.)
17. Пометун О., Гупан Н. Як розвивати критичне мислення учнів за допомогою нового підручника з історії України. URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/158553949.pdf> (дата звернення 08.10.2024 р.)
18. Семеняко Ю. Критичне мислення як базова компетенція дитини дошкільного віку. *Le tendenze e modelli di sviluppo della ricerche scientifici*. Tomo 2. 13 marzo 2020. Roma, Italia. P. 97-100.



19. Терно С. О. Методика розвитку критичного мислення школярів у процесі навчання історії: посібник для вчителя. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2012. 70 с.
20. Тягло О.В. Критичне мислення – сучасна освітня інновація. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2002. Вип. спец. вип. С. 29-35.
21. Харченко Н. В. Критичне мислення як характеристика сучасної особистості підлітка URL : <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/707706/1/25.pdf> (дата звернення 08.10.2024 р.)